

DÂRÜLFÜNÛN İLAHİYAT SEMPOZYUMU

18-19 Kasım 2009

TEBLİĞLERİ

İSTANBUL 2010

DÂRÜLFÜNÜN İLAHİYAT FAKÜLTESİ'NDE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ VE YUSUF ZİYA YÖRÜKÂN'IN ALANA KATKILARI

Adem ARIKAN*

I- Dârülfünûn İlahiyat Fakültesinde İslam Mezhepleri Tarihi

İslam Mezhepleri Tarihi dersinin Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde ders olarak okutulması, diğer Temel İslam Bilimleri derslerine göre daha geç tarihlerde başlamıştır. İçeriği mezhepler tarihi olan bazı dersler, Dârülfünûn dışında, medreselerin çeşitli kademelerinde, daha erken tarihlerde okutulmaya başlamıştır.

1910 yılında hazırlanan *Medâris-i İlmiye Nizannamesi*'nde yer verilen programda, derslerde okutulacak kitaplar sayılırken, Âlî Kısım'da, Kelâm'dan okutulacak kitaplar arasında *el-Milel ve'n-Nihal*¹ de sayılmaktadır.² 1329/1913'de imam ve hatip yetiştirmek için Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ açılmıştır. Bu kurum Medresetü'l-Vâizîn ile birleştirilerek Medresetü'l-İrşâd adı altında Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'ye bağlanmıştır. Vaizlik şubesindeki derslerden biri "Mezâhib-i İslâmiyye ve Turuk-ı Âliye" ismini taşımaktadır. Dersin muallimliğini Şeyhulislam Haydarizade İbrahim Efendi yapmaktadır.³ Onun *Mezâhib ve Turuk-ı İslamiye Tarihi* isimli bir eseri de vardır.⁴ Medresetü'l-Mütehassısın için 1915 yılında hazırlanan ders programında, Kelam-Tasavvuf-Felsefe Şubesinde "Tarih-i Edyan ve Mezâhib" dersi de yer almaktadır.⁵ Dersin hocası Mahmud Esad Seydişehirî'dir.⁶

Dârülfünûn 1900 yılında tekrar açıldığında bünyesinde yer verilen akademik birimler arasında Ulûm-ı Âliye-i Dîniye Şubesi de bulunmaktaydı.⁷ 1319 (1902) yılına ait *Maarif Salnamesi*'nde Şube'nin dersleri arasında "Tarih-i Din-i İslam" dersi de sayılmaktadır. Bu derste, ileri gelen mezhep imamları ve âlimlerinin eserleri ve hayatları hakkında da bilgi verilmektedir.⁸ "Tarih-i Din-i İslam" dersini Tefvîk Efendi vermektedir.⁹

21 Nisan 1340 (1924) tarihli *İstanbul Darülfünûnu Talimatnamesi*'nin 8. maddesinde İlahiyat Fakültesinde okutulacak dersler sayılmıştır. Bunlar arasında Mezhepler Tarihi yer almamaktadır. 27 Eylül 1341 (1925) tarih ve 2596 sayılı kararname ile okutulacak derslerden bazıları çıkarılmış ve bazı yeni dersler konmuştur. Bu yeni dersler arasında "Hâl-i Hazırda İslam Mezhepleri", "Akvam-ı İslâmiyye Etnografyası" dersleri de vardır. 1925-1926 eğitim yılı ders programında, bu iki dersin aynı saatte, birlikte yer aldığı görülmektedir.¹⁰ Ancak bu ders döneminde, bu ders(ler)in kim tarafından verildiği tespit edilememiştir.¹¹

Yusuf Ziya Yörükân, 1924-1926 tarihleri aralığında İlahiyat Fakültesi katipliği vazifesini yürütmüştür.¹² Yusuf Ziya Bey'in Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde "Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri" dersi muallimliğine, 08 Ağustos 1926 tarihinde tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹³ 1926-1927 ders döneminden itibaren, "Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri" dersini Muallim Yusuf Ziya (Yörükân) Bey, "Akvam-ı İslamiye Etnografyası" dersini ise Muallim

* Araş. Gör. , İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Kitap ve yazarı hakkında bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Yusuf Ziya Yörükân, *Ebu'l-Feth Şebriştânî: Milel ve Nihal Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tedkikinde Üstül*, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

² Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Ankara, 2002, s. 136, 140. [Medâris-i İlmiye Nizannamesi, Düstûr II]

³ Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Ankara, 2008, s. 212.

⁴ Haydarizade İbrahim Efendi, *Mezâhib ve Turuk-ı İslamiye Tarihi*, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye : Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1335 (İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi, s.dl. Rekin Ertem, İstanbul, 1981).

⁵ Zengin, *II. Meşrutiyette Medreseler*, s. 123.

⁶ Seydişehirî hakkında detaylı bilgi ve Mezhepler Tarihi ile ilgili bazı görüşleri için bkz. Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 227 vd.

⁷ Zeki Salih Zengin, *Medreseden Dârülfünûna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, Adana, 2009, s. 38, 41. [Darülfünûn-ı Şahane Nizamnamesi, 16 Rabiülahir 1318 (30 Temmuz 1316 / 12 Ağustos 1900), Düstur, VII, Birinci Tertib, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1941, s. 659-664].

⁸ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 45 [atuf: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 4. sene, sene 1319, s. 65]

⁹ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 47.

¹⁰ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 113. Haftalık ders programında Pazar günü, saat: 09:00-10:00 aralığında yapılmaktadır (s. 114).

¹¹ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 109.

¹² 29 Mayıs 1924 – 30 Eylül 1926 tarihleri arasında. *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü : 1924-1989*, Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1989, s. 66.

¹³ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 106 [atuf: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; BCA. No:30.11.1/26.28.1]. Burada Yörükân için "mülga Medrese-i Süleymaniye mezunlarından ve Kız Muallim Mektebi muallimlerinden" ifadesi kullanılmaktadır.

lim Halil Halit Bey¹⁴ vermektedir. 1931-1933 yılları arasında ise her iki dersin de Yörükân tarafından verildiği görülmektedir.¹⁵ “Akvam-ı İslamiye Etnografyası” dersi, günümüzde ilahiyat fakültelerinde okutulan “İslam Me-deniyeti Tarihi” dersine karşılık gösterilmektedir.¹⁶

Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi’nde “Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri” dersi, 4 sömestir ve haftada iki saat şeklinde verilmektedir.¹⁷ “Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri” dersinin içeriği şöyledir:

1926-1927 Mezhepler nasıl tedkik edilir? Asr-ı hâzırda mevcut İslâm mezheplerine umumi nazar. Bâbî Mezhebi, Tarih-i tesis ve inkişafı, istihaleleri, Bâbilik ve Bahâîlik, mezhep prapagandaları, mezhebin bu günkü vaziyeti.

1927-1928 Bahailiğin tarihi, Bahaullah’ın eserleri, Abdülbaha’nın eserleri, bu eserlere nazaran Bahailik ve Bahailiğin mahiyeti ve bu günkü şekli.

Yaz sömestri: Anadolu’da yaşayan itikadlar ve ibadetler hakkında müşahadeler, Anadolu’da gizli mezheplerden Tahtacılar, Kızılbaşlar, Anadolu ve Rumeli köylerindeki tesiri nokta-i nazarından.

1930-1931 Mezheplerin tedkikinde usul. Hal-i Hazırda mevcut mezheplere umumi nazar.

1931-1932 Türkler arasında çıkan İslam mezhepleri, Safevî Şiiliği ve Kızılbaşlık.¹⁸

1933’te Dârülfünûn lağvedilince Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tedkikleri Enstitüsü’nde “Türk Dinleri ve Mezhepleri” dersi muallimliğine tayin edildi.

Dönemin *Talebe Rehberleri*’nde yer verilen ders içeriklerine bakıldığında, Kelam Tarihi dersinin içeriğinin de İslam Mezhepler Tarihi dersinin konularıyla oldukça benzer oldukları görülmektedir: 1925-1926 ders döneminde Mutezile ve Şia; 1926-1927 ders döneminde Şia, Mürcie; 1927-1928 ders döneminde Hariciler, Mutezile; 1930-1931 yılında ise Mutezile, Cehmiye mezhepleri konu edinilmektedir.¹⁹

II - Fakülte Dergisinde İslam Mezhepler Tarihi

Darulfunun İlahiyat Fakültesi Mecmuası’nda, Yörükân’ın yazdığı makalelerle birlikte, diğer hocalar tarafından da İslam Mezhepler Tarihinin konuları kapsamına girebilecek, birçok makale neşredilmiştir.

İlahiyat Fakültesi Mecmuası’nda klasik dönem İslam Mezhepleri ile ilgili olan M. Şerafeddin Yaltkaya’nın “İslam’da İlk Fikri Hareketler ve Dinî Mezhepler”, “Kelam Savaşları”, “Mutezile ve Husun Kubuh”, “Mutezile yahut Kaderiyye”, “Kerrâmîler”, “Fatûmîler ve Hasan Sabbah”, “Batnîlik Tarihi”, “Nâsır-ı Hüseyin”, “Karâmîta ve Sinan Reşidüddin”, “İbn Tûmert” makaleleri ve Şemseddin Gönaltay’ın “Mütakellimin ve Atom Nazariyyesi” makalesi yer almaktadır.

Yaşayan mezhepler hakkında ise Halil Halid’in “İsmailiyeler, Aga Han ve Hint Müslümanları”, Abdülkadir İnan’ın Semenov’dan tercüme ettiği “Pamir İsmailileri Akaidine Dair” ve yine Semenov’dan tercüme ettiği “Küçük Asya Yezidileri’nin Şeytana Tapmaları”, Şerafeddin Yaltkaya’nın “Yezidiler”, İzmirli İsmail Hakkı’nın “Dürzi Mezhebi” ve bir sonraki sayıda “Dürziler – 2” makaleleri ilk bakışta göze çarpan çalışmalardır.²⁰

¹⁴ Halil Hâlid Bey (1869-1931) hakkında bkz. Mustafa Uzun, “Halil Hâlid Bey”, *DİA*, XV, s. 313-316.

¹⁵ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 109.

¹⁶ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 125.

¹⁷ 1341-1342 (1925-1926) öğretim yılında, Akvam-ı İslamiye Etnografyası dersi ile birleştirilerek, Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri dersi Pazar ve Çarşamba günleri ilk ders olarak 9:00-10:00 arası verilmektedir. Bir sonraki öğretim yılında iki dersin ayrıldığı görülmektedir. 1926-1927 yılı programına göre Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri dersi Cumartesi günü son ders olarak 15:00-16:00 arası ve Çarşamba günü ilk ders olarak 9:00-10:00 arası verilmektedir. 1927-1928 yılı programına göre Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri dersi pazartesi günü 13:40-14:35 arası ve Çarşamba günü ilk ders olarak 9:00-10:00 arası verilmektedir. 1930-1931 yılı programına göre Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri dersi Pazar günü 10:00-10:55 arası ve Çarşamba günü ilk ders olarak 9:00-10:00 arası verilmektedir. 1931-1932 ve 1932-1933 yılı programlarında ise Hal-i Hazırda İslam Mezhepleri dersi Salı günü 13:45-14:45 arası ve Çarşamba günü ilk ders olarak 9:00-10:00 arası verilmektedir. Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 116-118.

¹⁸ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 130.

¹⁹ Zengin, *Medreseden Dârülfünûna*, s. 128.

²⁰ Makalelerin özetleri, bazı değerlendirmeler ve diğer detaylar için bkz. Aydın, *Osmank’ın Cumhuriyet’e İslam Mezhepleri Tarihi Yazışmaları*, s. 283-97.

III- Yusuf Ziya Yörükan (Selanik 1887 – Ankara 1954)

A – Yörükan'ın Eğitim Hayatı

Yusuf Ziya Yörükan 1303 (1887) yılında Selanik'te doğmuştur. Babası Selanik'te Eski Saray müderrisi Yakub Efendi, annesi Zehra hanımdır. İlk tahsilini Selanik Selimiye Mektebi'nde yapmıştır. Mülkiye Rüşdiyesini bitirdikten sonra medreseye devam etti. Selanik Dârülmüallimini'ne kaydolularak 13 Temmuz 1905'te aliyyulala (pekiyi) derece ile şahadetname (diploma) aldı. Ayrıca İstanbul'da Fatih dersiamlarından Hüseyin Necmeddin Efendi'nin derslerine devamla 1910'da icâzetnâme aldı. Sahn Medresesi âli kısmından mezun olduktan sonra 13 Ağustos 1919'da Süleymaniye Mühassisin Medresesi'ne kaydoldu ve Ekim 1922'de Kelam-Felsefe-Tasavvuf Şubesi'nden icâzetnâme aldı. 13 Ekim 1919'da İstanbul Darülfünun'da Felsefe Şubesi'ne kaydoldu. 1 Temmuz 1923'ten itibaren kendisine dersiamlık maaşı bağlandı. Aynı tarihte Medresetü'l-Metehassisin'de ruus imtihanını verdi. Tez olarak *Şehabeddin Sühreverdî ve Felsefesi*'ni işledi.

B – Yörükan'ın Görevleri

Yörükan, ilk göreve 1910'da Selanik Sultanisi Arabî Muallimi olarak başladı. Selanik (27 Ekim 1910-4 Mayıs 1912) ve Siroz (4 Mayıs 1912 – 19 Eylül 1912) Dârülmüallimin'lerinde öğretmenlik yaptı. Gümüşhane tedrisat-ı ibtidaiyye müfettişliği (Haziran 1913 – 23 Ağustos 1915), Kadıköy (5 Eylül 1915 – 14 Nisan 1916) ve Haydarpaşa (14 Nisan 1916 – 30 Eylül 1916) Dârü'l-Eytam muallimliği; Sütluçe Hoca İshak Efendi ve Eyüp Reşadiye mekteplerinde Türkçe muallimliği yaptı (30 Ekim 1916-13 Kasım 1916).

Yörükan, Darulhilâfe Medresesi ihzarî ibtidai hariç ve kısmı sâni bölümlerinde 14 Kasım 1916 – 10 Ocak 1924 tarihleri arasında Türkçe, imlâ, kıraat, kavaid ve hendese müderrisliklerinde bulundu. Aynı dönemde, 20 Ekim 1917 – 15 Temmuz 1919 tarihleri arasında Sütluçe Hoca İshak Efendi Mektebi'nde riyaziye okuttu. 15 şubat 1924'te Sahn Medresesi felsefe-i cedide müderrisliğine tayin edildi.

Yörükan, 29 Mayıs 1924-30 Eylül 1926 tarihleri arasında Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Katipliği, 1 Ekim 1926 – 31 Temmuz 1933 tarihleri arasında aynı fakültede "Hâl-i Hazırda İslam Mezhepleri" dersi muallimliği yaptı. Bir yandan da Çapa Kız Muallim Mektebi'nde din dersleri okuttu (1926-1930).

"Dini Islah Beyannamesi" diye bilinen teşebbüste (1928) Yörükan'ın da adı geçmektedir. Ancak Yörükan, sonraki yıllarda kendisiyle yapılan bir söyleşide, bu konuyla ilgili iddiaları reddetmektedir.²¹

Yörükan aynı zamanda Şehremini Halkevi'nin müdürlüğünü de yapmış ve burada kendisi birçok konferanslar vermiştir. Ayrıca dönemin önde gelen ilim adamlarına da konferanslar verdirmiştir. Yörükan'ın Gümüşsuyu'ndaki evi bağ ve bahçeler içerisindeydi. Bu bağ ve bahçelerin meydana gelmesinde kendisi de emek vermiştir. Bu evde sık sık dönemin ilim adamlarını konuk ettiği gibi, konferans verenleri de yine burada ağırlamaktaydı.²²

Yörükan, 1933 yılında Dârülfünun lağvedilince İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tedkikleri Enstitüsü'nde Türk Dinleri ve Mezhepleri dersi muallimliğine tayin edildi ve 1936 yılına kadar burada görev yaptı.

Yörükan, 4 Ekim 1937-19 Ocak 1939 tarihleri arasında İstanbul Kız Lisesi, 19 Ocak 1939-1 Ekim 1940 arasında İnönü Lisesi, 1 Ekim 1940 – Nisan 1943 tarihleri arasında Vafa Lisesi tarih öğretmeni olarak görev yaptı.

Yörükan, 27 Nisan 1943 tarih ve 17946 sayılı kararname ile Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti Azalığına tayin edildi. Hilmi Ziya Ülken, onun diyanet işleri ikinci başkanlığı yaptığından söz etmekteyse²³ de bunu teyid ettirecek başka bir kayda rastlanmamıştır.

Yörükan, 27 Ekim 1949'da yeni açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi profesörlüğüne atandı. Yusuf Ziya Yörükan 05 Haziran 1954 tarihinde Ankara'da vefat etti.²⁴

²¹ "Dini Islah Beyannamesi"de imzası olduğu belirtilen isimlerden Prof. Yusuf Ziya Yörükan, *İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası*'nın 15 Haziran 1947 tarihli 73. sayısında "Dini inkılap ve ıslahat hakkında" başlıklı söyleşide "yalnız benim değil hiçbir arkadaşımın da imzası yoktur..." demektedir (s. 9-10).

²² Turhan Yörükan, "Giriş" [Yusuf Ziya Yörükan, *Anadolu'da Alevîler ve Tabiatçılar*, 2. bs., Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.], s. 6. Bu ev, bağ ve çevresiyle ilgili ve Yusuf Ziya Yörükan'ın o dönemki hayatı ve değişik kesimlerden insanlarla ilişkilerine dair ilginç detayları içeren Turhan Yörükan'ın hatıraları için bkz. "Hatırladığım ve Hatırlamak İstemediğim Gümüşsuyu", *Türk Yurdu*, Yıl: 2003, Cilt: 23, Sayı: 195, Ankara, 2003, ss. 21-29.

²³ Yusuf Ziya Yörükan, *Müslümanlık ve Kur'an-ı Kerim'den Ayetlerle İslam Esasları*, yay. haz. Turhan Yörükan, Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998, (H.Z. Ülken, "Eser Hakkında"), s. 6.

²⁴ *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü : 1924-1989*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1989, s. 66; Ayrıca Hilmi Ziya Ülken, "Yusuf Ziya Yörükan", *Yeni Sabah Gazetesi*, 14 Temmuz 1954, s. 2; Ülken, "Yusuf Ziya Yörükan", (*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakül-*

C – Yörükân'ın Eserleri

Yörükân ve H. Ziya Ülken, Darülfünûn'da felsefe talebesi oldukları dönemde, 1923'de Mihrab adlı mecmuayı çıkarmaktaydılar.²⁵ Ayrıca yine Yörükân'ın çıkardığı Kutlu Bilgi dergisi, aylık ilmi, dinî ve ahlâkî dergi logosunu taşımaktaydı. İlk sayısının Ağustos 1944'te çıkmış, dokuz sayı çıkmış, son oarak Mayıs 1945 sayısı yayınlanmıştır.²⁶

Yörükân, öğretmenlik yaptığı yıllarda, öğretmen okullarında okutulmak üzere *Dinimiz, Peygamberimiz, İman ve İbadet* ve *İslam Dini* isimleriyle kitaplar yazmıştır.²⁷

Yörükân'ın *İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi* isimli bir seri eserler telif etme neyetinin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre dört eser telif edilecek, birincisinde Müslümanlığın kuruluş devri, Hz. Muhammed ve Ashab dönemi ele alınacak; ikincisinde Hz. Ali devrinden başlayarak kelâm tarihi ele alınacak; üçüncüsünde yine Hz. Ali devrinde ortaya çıkmaya başlayan mezhepler, tarihi süreç içerisinde günümüze kadar konu edilecek; dördüncüsünde ise Sufilik, tarikatçılık ve Alevilik tarihi ele alınacak, Türkler arasında görülen mezheplerin menşee ve mahiyetleri incelenecektir. Bu serinin en azından birinci cildi, vefatından sonra yayınlanmıştır.²⁸ Diğer ciltlerde ele almayı planladığı konuların çoğu, Yörükân'ın yayınlanan değişik yazılarında incelenmiştir.

Yörükân'ın Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde "Hâl-i Hazırda İslam Mezhepleri" ve "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası" dersleri verdiği yıllarda yazdığı makaleler daha çok Aleviler ve Tahtacılar ile ilgilidir.²⁹ Ayrıca İlahiyat Fakültesi derslerinin içerikleri ilgili verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi, bu derslerde, mezheplerin tedkiki konu edilmiş, Yörükân da bu dönemde eş-Şehristânî üzerinden Mezhepler Tarihinin klasik kaynaklarını kritik etmiş ve sonunda "mezheplerin tedkikinde usul" konusunu ele almıştır.³⁰ Yörükân'ın daha önceden, Sahn Kısım-ı Âlisi ile Medresetü'l-Mütehassısın'de görev yaptığı dönemde "Mezheplerin Tedkikinde Usul" konusunu ele alan hacimli bir yazı yazdığı, ancak henüz yayımlama imkânı bulamadığı bilinmektedir.³¹

Yörükân, Atatürk'ün emriyle, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri* ve *Müslümanlıktan Sonra Türk Mezhepleri*³² adıyla iki ciltlik bir eser yazmış ve 1932 yılında tamamlayarak Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'e takdim etmiştir. Sonraki tarihlerde, onun bu kitaplarının asıl nüshalarına, bizzat müellifinin de talep etmesine rağmen ulaşılamamış, ancak bazı eksikleriyle birlikte, Latin harfleriyle daktilo edilmiş şekli günümüze ulaşmıştır. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri* cildinin baş tarafı *Şamanizm* adıyla yayınlanmıştır.³³

Yörükân'ın Tahtacılar ile ilgili makalelerini *Yusuf Ziya Yörükân ve Tahtacılar* isimyle yayına hazırlayan Mustafa Testereci, "olanaklar elverirse, sayın hocamızın Atatürk'ün isteğiyle hazırladığı ve yıllarca üniversitede ders olarak okuttuğu *Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi* adlı eserini de yayınlamak düşüncesindeyim" diye yazmaktadır.³⁴ Ancak böyle bir yayından henüz haberdar değiliz. Yörükân'ın *Müslümanlıktan Sonra Türk Mezhepleri* ismini taşıyan eserinin içeriğinin büyük kısmı, yayınlanan başka bir eseriyle ortaya konmuş durumdadır.³⁵

tesî Dergisi, C. 3, sayı: I-II, Ankara, 1954, s. 89-91; Hamit Er, *İstanbul Dârülfünûnunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul, 1993, s. 190-2; Murat Memiş, *Yusuf Ziya Yörükân'ın Kelâm Alanındaki Çalışmaları* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 1999, s. 5-7.

²⁵ *Müslümanlık*, (H.Z.Ülken, "Eser Hakkında"), s. 6 ve ilgili dipnot. Yörükân'ın bu dergide yayınladığı makaleleri ve özetleri için bkz. Ayşe Ercan, *Mihrâb Mecmuasının Türk Basın Tarihindeki Yeri ve Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1990, s. 50-55.

²⁶ İlyas Üzümlü, "Kutlu Bilgi", DİA, XXVI, s. 492.

²⁷ *Müslümanlık*, (Turhan Yörükân, "Yayımlayanın Önsüzü"), s. XV, (H.Z.Ülken, "Eser Hakkında"), s. 6.

²⁸ Yusuf Ziya Yörükân, *İslam Dini Tarihi* (İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi 1), yay. haz. Türkan Turgut, Ankara; Kültür Bakanlığı, 2001 (bkz. "Önsöz", XVII).

²⁹ Gerek *Hayat Mecmuası*'nda, gerekse Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde Aleviler ve Tahtacılar ile ilgili yazdığı makaleleri Turhan Yörükân tarafından, baş tarafında künyeleri ile daha önceki yayınlandıkları yerlere işaret edilerek, bir arada yayınlanmıştır. Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, 2. bs., Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

³⁰ Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde Şehristânî hakkında yazdığı makaleleri Murat Memiş tarafından, baş tarafında künyeleri ile daha önceki yayınlandıkları yerlere işaret edilerek, bir arada yayınlanmıştır. Yusuf Ziya Yörükân, *Ebu'l-Feth Şehristânî: Mîlel ve Nihâl Üçerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tedkikinde Usûl*, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

³¹ Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 43 ilgili dipnot.

³² Kitabın içeriğinin fihristi için bkz Turhan Yörükân, "Giriş" *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 9-11.

³³ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*, yay. haz. Turhan Yörükân, İstanbul; Ötüken yay. 2006. Kitabın içeriğinin oluşturulması hakkında detay için için Turhan Yörükân tarafından yazılan "Sünüş" a bakınız. s. 7-9.

³⁴ Mustafa Testereci, *Yusuf Ziya Yörükân ve Tahtacılar*, İstanbul; Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1998, (sünüş sayfası).

³⁵ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıkta Dini Tefrika (İslam Tarihinde Ortaya Çıkışmış Ayrılıkçı Görüşler)*, yayına haz. Türkan Turgut / Turhan Yörükân, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009. Yayına hazırlayanlar "Açıklama ve Teşekkür" başlığı altında şunları kaydetmişlerdir: "Eli-

Yörükân, İlahiyat Fakültesi'nin kapatılmasından sonra 1933-1936 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tedkikleri Enstitüsü'nde "Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi" dersi okutmuştur. Yörükân, mezhepler tarihi ile ilgili çalışmalarıyla birlikte, bu alanla irtibatlı olan Kelâm ve İslam Tarihi disiplinleriyle de ilgilenmiştir. Bu çerçevede onun, özellikle de İslâmî dönem içindeki Türk tarihiyle meşgul olduğu bilinmektedir. Yörükân, Türk Tarih Kurumu'ndan gelen istek üzerine, Arap coğrafyacılarından seçtiği on eserden tercüme yapmıştır. 1935 yılında bu tercümeleri tamamlamış, ancak kaynakların nüshalarını karşılaştırmak gibi bazı çalışmalarına devam etmiştir. Onun bu çalışmaları ancak yakın bir tarihte basılabilmektedir.³⁶

Yörükân'ın Diyanet müşavere heyeti azalığı ve 1949 yılında kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde "Mezhepler Tarihi" ve "Kelâm" dersi hocalığı yaptığı dönemde ise daha çok Ebû Hanife ve İmâm Maturidî'nin itikadî görüşleriyle ilgilendiği anlaşılmaktadır.³⁷

D - Yörükân'ın Klasik Mezhepler Tarihi Kitapları Hakkında Görüşleri

Yörükân, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yazdığı Şehristani hakkındaki makalelerinde³⁸ klasik mezhepler tarihi eserleri ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. O, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserini değerlendirmeden önce onun içinde yetiştirdiği ilmi ortamı ve yararlandığı kaynakları tesbit için ondan önce yazılmış olan eserlerin de değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁹

Yörükân, klasik mezhepler tarihi eserlerindeki bazı kayıtları değerlendirerek, verdiği örneklerle, bu eserlere olan güveni sarsacak bilgiler içerdiklerini ortaya koymaktadır.⁴⁰ Ona göre mezheplerin menşelerinde, çoğunlukla, siyasi bir ihtiras görüldüğü gibi, onları idâme ve sağlamlaştırmak için yazılan eserlerde de aynı gayeyi görmek kabildir.⁴¹

Ebu'l-Hasan el-Eşarî (ö. 324/936), *Makâlâtü'l-İslamiyyîn* isimli eserinin başında muhalif mezheplerin görüşlerini sadece nakletmekle iktifa etmeyi, aleyhlerine hüccet getirmemeyi esas edindiğini ifade etmiş ve bu fikrine tamamen sadık kalmıştır. Onun bu eserinin kıymetini artıran şeylerin birincisi budur. el-Eşarî, her fırkanın fikirlerini red ve iptale kalkışmadan beyan eder. Mezhepleri anlatırken her mezhep erbabının nerelerde ikâmet ettiklerini ve bunlardan hangilerinin kendi zamanında yaşamakta olduklarını söylemeye lüzum görmemiştir. Mezheplerin oluşum sebeplerini de izah etmemiş, yalnız vakaları kaydetmiş, izah etmemiştir. Onun bu eseri, o zamanın mezheplerini tedkik ihtiyacı ile yazılmış en iyi ve en güvenilir eserdir.⁴²

Ebû Reyhân Bîrûnî (ö. 430/1038) de Hindistan'daki dinler, fikir ve adetler, merasim ve ibadetler hakkında yazdığı *Kitâb fî Tahkîk mâ lil Hind*'de tarafsız kalıp sadece gözlemlerine yer vereceğini ifade edip eserini bu usluba riayet ederek yazmıştır. Bîrûnî, bu eserinde müşahade usûllerine önem vermiştir. Bu eser, gerçi tamamiyle mezhepler ve dinler tarihi ile ilgili olarak yazılmış değildir. Bîrûnî, Hintliler arasında yaşamış, alimlerinden talebe gibi ders alarak araştırmalarda bulunmuş ve gözlemlerini kaydetmiştir. Bu eserde, onun yaşadığı tarihlerde, Hintliler'in ictimâî durumlarını, anane ve itikadlarını açıklanmış bir surette bulmak kabildir. Gerçekte bir mezhep hakkıyla

mizde bulunan *Müslümanlıkta Dinî Tefrika* adını taşıyan ve taktir sonrasında teksir edilerek öğrencilere dağıtılmış bulunan ders notları ...Hemen belirtelim ki, bu ders notları, kendisinin Atatürk'ün isteği üzerine hazırladığı iki ciltlik yayınlanmamış eserinin ikinci cildini oluşturmakta olan *Müslümanlıkta Sonra Türk Mezhepleri* (1932) adlı kitabında bulunan ve çoğunlukla Türk illerinde cereyan etmiş bulunan dini hareketlerin yeni baştan gözden geçirilmesi ve mezheplerin genel gidişi ilgili bazı yeni kısımların ilave edilmesiyle hazırlanmıştır." s. 8.

³⁶ Onun bu çalışmasının basılmış hali yedi coğrafyacidan tercümeleri ihtiva etmektedir. Detaylar için bkz. Yusuf Ziya Yörükân (derl. ve çev.), *Müslüman Coğrafyacıların Gözleriyle Ortaçağda Türkler : Türklerin Yaşadığı Ve Türklerle Komşu Bölgeler*, yay. haz. Mehmet Şeker ve diğerleri, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004, (eser hakkında) s. 15-19.

³⁷ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin mezhepler tarihi hocalığı yaptığı yıllarda fakültenin dergisinde yazdığı makaleleri de, aralarda *Müslümanlıkta Sonra Türk Mezhepleri* isimli eserinden alıntılar ve henüz yayınlanmamış Ebu Hanife'nin eserleri ve İmâm Mâtüridî'ye nisbet edilen Tevhid Risalesi'nin tercümeleri ile birlikte, Turhan Yörükân tarafından derlenerek yeniden yayınlanmıştır. Yusuf Ziya Yörükân *İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi 2 : İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler : İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-i Maturidî*, Ankara; Kültür Bakanlığı, 2001.

³⁸ Birinci makale, "Şehristânî" başlığıyla Darü'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda (sayı 3, 1926, ss. 263-314) yayınlanmıştır. İkinci makale, "Şehristânî II" başlığıyla *Darü'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda (sayı 5-6, 1927, ss. 187-277) yayınlanmıştır. Daha sonra bu makaleler Murat Memiş tarafından notlarla yeniden yayınlanmıştır. Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî, "Milel ve Nihal" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usul*, Ankara; Kültür Bakanlığı yay., 2002.

³⁹ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 81.

⁴⁰ Detaylar için bkz. Yörükân, "Mezheplere Dair Kitapların Tek Taraflılığı", : *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 58-61. krş. Yörükân, *Şehristânî*, (Murat Memiş, "Kitap Hakkında", s. XI).

⁴¹ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 93.

⁴² *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 94, 102, 104, 105, 173.

tedkik edilmek isteniyorsa, bu surette hareket etmek gerekir ve bu surette hareket edildiği takdirde o mezhep müntesiplerinde mevcut itikadların izahı, sebepleri ve menşeinin keşfi kabil olur.⁴³

el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-8) *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ını yazma nedeni, yetmiş üç fırka hadisini açıklamak, maksadı ise Fırka-i Nâciye ile sapık fırkaların farklarını göstermektir. O, bu eserinde, kendi zamanında yaşayan mezhepleri daha detaylı ele almış ve onlara daha açıktan hücum etmiştir. Mezhebi meydana getiren şeyin bir şahıs veya şahıslar olduğu temelinden hareket edildiği görülmektedir. Eserde her mezhebin menşei, kurulma şekli ve yayılmasının sebepleri gibi cihetlerin izahına teşebbüs edilmemiştir.⁴⁴

Ebu'l-Muzaffer Tâhir İsfarâyînî (ö. 471/1078) de *et-Tabsîr* için "müfsid ve muhalif olanların hilelerinden halkı korumak için bu kitabı yazdım" demektedir. Onun bu eseri, el-Bağdâdî'nin *el-Fark* eserine çok benzemektedir. O, yetmiş üç fırka sayısına ulaşmaya özen göstermiştir. Onun fikirlerindeki taraftarlık luzumundan fazladır. O, Mu'tezile hakkında çok amansız davranmıştır.⁴⁵

İbn Hazm (ö. 456/1064), mensubu olduğu Zâhirî mezhebini mudafaa için kaleme sarıldığını eserinin birçok yerinde ifade etmektedir. İbn Hazm, *el-Fasî*'de mezheplerin ilmî meselelerden ve itikadlardan neşet ettiği kabulüyle eserini oluşturmuştur. Mezhepleri yazarken evvela mezhep müntesiplerinin tutundukları umdeleri gösterir, sonra mezheplerin ne surette neşet ettiklerini izah eder. Mezhepleri, Ehl-i Sünnet'e yakınlık ve uzaklıklarına göre ele alır. Ona göre, Mürcie fırkalarının Ehl-i Sünnet'e en yakın olanı Ebû Hanife mezhebidir. İmam Eşari, Mürcie'nin Ehl-i Sünnet'e en uzak olanları arasında yer almaktadır. İbn Hazm, İmam Eşari'yi birçok cihetten tekfir eder. Bu kitabın mevzuu, mezheplerin tarihini yazmak değil, her mezhep erbabının itikad ettikleri fikirleri red ve bunun altında İbn Hazm'ın kendi mezhebi olan Zahirî mezhebinin mudafaasıdır.⁴⁶

Ebu Muhammed, *Kitâbu'l-Fırak*'ın yazılış amacını, "her birinin akîdelerini, bazı kimseler bunların bid'atlerine aldanıp girmesinler diye zikrediyorum" diyerek açıklamaktadır. Yetmiş üç fırka hadisini kabul etmekte ve Ehl-i Sünnet itikadlarını mudafaa etme çabasına girmektedir. Bu eserin önemli bir özelliği de mezhep erbablarının nerelerde yaşadıklarına da değinmesidir.⁴⁷

Irakî ise her fırkayı yazarken onların kime mensup olduklarını söyledikten sonra, bu fırkanın meselelerini anlatır, izah eder ve derhal cevap verir.⁴⁸

Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*'in başında okuyanların basiretli olmaları ve ibret almaları için yazdığını ifade etmekte ve Bağdâdî kadar ileri gitmese de zaman zaman muhaliflerin görüşleri hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Eşari'nin *Makâlâtı* ile Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'inde birçok yönden benzerlik vardır. Her ikisinde de mezhepler hakkındaki izahat, kurucularının adıyla başlar. Onun mezhepleri tedkikte tuttuğu yol, bir mezhep müntesiplerinin sarıldığı ve kabul ettiği bütün efkâr ve itikad silsilesini tasvir etmek değildir. Mezhepleri yalnız fikir cereyanları itibarıyla ilhak edilmesi icap eden büyük sistemlere irca ile onlardan temayüz ettiği hususiyetleri göstermek gayesini takip etmiştir. Onun bu eserine şöhret kazandıran şey, mezhepler hakkındaki malumatın toplu halde bulunmasıdır. Şehristânî, eserinin mukaddimesinde, her mezhebin lehinde veya laeyhinde söz söylemeyeceğini, sadece olduğu gibi göstereceğini ifade etmiş ve bu vadine büyük ölçüde riayet etmiştir. Gerçi bazı görüşler için "bid'at" nitelemesi yapması veya bazı mezhep müntesipleri için "cahiller" gibi ifadeler kullanması bu duruma biraz ters gelecek örneklerdir. Şehristânî, yine mukaddimesinde ortaya koyduğu diğer bazı prensipleri de uygulama imkanı olmamıştır. Örneğin mezhep sayısını yetmiş üçten çok daha fazla vermiştir. İbn Teymiyye gibi bazı müelliflerin, Şehristânî'nin eserini, Şîa'nın hesabına gelecek şekilde taraf tutarak yazdığı iddiası, Yörükân'a göre luzumsuz bir yorumdur. Şehristânî'nin de, Eşari'nin büyük bir başarıyla uyguladığı, tarafsızlık yolunu takip ettiği söylenebilir.⁴⁹

Klasik kitapların yazım tarihleri izlenerek, bir tekamül ve gelişmeden söz etmek mümkün değildir. Örnek olarak, daha eski tarihli olan Birûnî'nin ilmî usulü, İbn Hazm'dan daha kuvvetlidir. İbn Hazm ise Şehristânî'den eski olduğu halde daha ilmî bir usul takip etmiştir.⁵⁰

⁴³ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 94-6, 115, 117.

⁴⁴ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 96, 105, 109.

⁴⁵ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 96, 109, 110.

⁴⁶ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 95, 97, 112, 113, 115.

⁴⁷ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 96, 120, 121.

⁴⁸ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 96, 123.

⁴⁹ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 95-6, 125, 166-8. Yörükân, Şehristânî hakkında yazdığı uzun makalesinde, günümüzde müntesipleri olan mezheplerin tercümelerini yapmıştır (s. 127, 166).

⁵⁰ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 97.

E - Yörükân'ın Mezheplerin Tedkikinde Tercih Ettiği Usul

Yörükân'ın İlahiyat Fakültesi'ndeki "Hâl-i Hazırda İslam Mezhepleri" dersi için hazırladığı anlaşılan ders notlarından bir kısmı, Şehirstanî hakkındaki makaleleri ile birlikte yayınlanmıştır. "Mevzumuz, asr-ı hâzırda İslam mezhepleridir" diye başlayan Yörükân, "bu mevzu, yeni bir tedkik sahası arz eder" diyerek bu önemli sahanın o güne kadar ihmal edilmişliğinden yakınmaktadır.⁵¹

Yörükân'a göre hicri altıncı asırdan sonra eskiler taklid ile yetinilmiş, yeni doğan mezheplerle ilgili, ciddi kitaplar yazılmamıştır. Yazılan bazı eserler de ihtiyacı karşılayacak nitelikte değildir. "Bu gün ise meselenin önemi idrak edilmiştir. İslam muhitinde yaşayan mezhepleri tedkik etmek, yalnız ilim yapmak, anlamak ve izah etmek ihtiyacından değil, bununla beraber bizzat hayatı fayda ve alakalarından dolayı tanımak, anlamak ve fikrî münasebetler kurmak ihtiyacından dolayı da özel bir öneme sahiptir. Bu sebeple İslam mezheplerine yeni bir araştırma sahası verilmiş ve (Darülfünun İlahiyat) fakültemizde bu ihtiyacı karşılamak üzere bir ders açılmıştır. Bu mevzunun şimdiye kadar hiç işlenmemiş olması, bizi büyük müşkilat içerisinde bırakmıştır. Kaynaklarımız tasnif edilmiş eserler değil, doğrudan doğruya mezhep müntesiplerinin eserleridir."⁵²

Yörükân'a göre Avrupa devletleri, İslam milletleri üzerinde siyâsî ve iktisadî emelleriyle, muhtelif İslam mezhepleri üzerinde tedkikler icra etmişler ve eserler yazmışlardır. Fakat bu eserler, İslam mezheplerini kendi nokta-i nazarlarından ve hususi emellerle tedkikten ibarettir. Mezhepleri heyet-i umumiyesi bir bütün teşkil edecek şekilde ve sırf ilmî mahiyette olmak üzere tedkik etmiş değillerdir.⁵³ Ayrıca siyasi maksat güden müsteşriklerin Ebû Hanife, Mâtüridî, Fahreddin Râzî, İbn Teymiyye gibi büyükler üzerine hiçbir araştırma yapmayıp, daima sufiler ve tarikatlar üzerinde durmaları dikkat çekmektedir.⁵⁴

Yörükân, mezheplerin araştırılmasında, öncelikle uygulanabilecek muhtemel yöntemleri sayıp bunların eleştirisini yaptıktır. Eski Yunan filozofları Sokrat, Eflatun'dan başlayıp Descartes, Becon'a kadar birçok düşünürün görüşlerini ele alıp değerlendirmektedir. Yörükân, "mezheplerin tedkikinde en ziyade, ictimâî hadiselerin tetkiki için takip ettiği esaslar ile ilme yeni bir inkişaf veren Durkheim'in usulünü esas ittihaz ederek yürüyeceğiz" demektedir.⁵⁵ Yörükân "mezheplerin tedkikinde ve bir cemaatte müşahade edilen itikad ve amel tarzlarının izahında ictimaiyat usullerinin tatbikini zarurî görüyoruz"⁵⁶ deyerek bu usulün ismini "ictimaiyat usulleri" şeklinde ortaya koymaktadır. Bu dönemde "İctimai Usul-i Fıkıh", "İctimai İlmi Kelam" gibi diğer ilim dallarında da sosyolojinin ilkelerinden yararlanmanın tartışıldığı bilinmektedir.⁵⁷

Yörükân'ın anlatımına göre, özetleyecek olursak, Durkheim'in usulü, müşahade ile başlar. Müşahade edilen olaylar tespit edilince, sebepleri aranmaya başlanır ve bunun için de tecrübeler yapılır. Bu tecrübeler esnasında, kapsam belli olması için, evvela mevzu, tahdit ve tarif edilir. Bu tarif geçicidir ve elde edilen neticeler de farazidir. Bu faraziyeler muhtelif hadiselerde ve muhtelif cemiyetlerde yapılan tecrübeler ile mukayese edilir. Yapılan bu mukayeseler bizi bazı ilmî neticelere ulaştırır. Bu neticelere göre hadiseler tasnif edilir ve sonuç olarak izah gelir.⁵⁸

Bir mezhebin muhalifi veya müntesibi tarafından tedkik edilmesi, birçok karışıklıklara sebebiyet verir. Ayrıca bir mezhebin bir bütün olarak ele alınması gerekir, sadece, iyi veya kötü, bir yönü onun hakkında bir fikir veremez.⁵⁹ Herhangi bir mezhebi tedkike başlandığında, önce zihinlerdeki önyargılardan kurtulunmalıdır.⁶⁰

Yörükân'ın ifadeleriyle ilim, yalnız bir oda içine kapanıp düşünmek, muhakemeler, nazariyeler yürütmekle vucuda gelemmez. Hakikate ulaşmak için, hakikat ve hayat sahasına nüfuz etmek ve manevî ilimler için, cemiyette

⁵¹ Ebü'l-Feth Şehristânî, s. 171, 173.

⁵² Ebü'l-Feth Şehristânî, s. 174 ve 62. dipnot.

⁵³ Ebü'l-Feth Şehristânî, s. 174 ve 63. dipnot.

⁵⁴ Müslümanlık, s. 161 ve 50. dipnot.

⁵⁵ Ebü'l-Feth Şehristânî, s. 202.

⁵⁶ Ebü'l-Feth Şehristânî, s. 209.

⁵⁷ Bu konuda genel bilgiler ve ilgili literatür için bkz. M. Sait Ozervarlı, "Son Donem Osmanlı Düşüncesinde Arayışlar: Mehmed Şerafeddin'in "İctimai İlmi Kelam"ı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı. 3, İstanbul, 1999, s. 157-170; Mustafa Bakırcı, "II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İslâm Mecmuası (1914-1918)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, Konya, 2004, ss. 177-210.

⁵⁸ Ebü'l-Feth Şehristânî, s. 202-3.

⁵⁹ Ebü'l-Feth Şehristânî, s. 203.

⁶⁰ Ebü'l-Feth Şehristânî, s. 204.

yaşayan ruhu müşahade ve mutalaa etmek gerekir.⁶¹

Yörükân, İslâm mezhepleri tarihi araştırmaları için önerdiği ictimâiyatçı yaklaşımı, kendisi uygulayarak hayata geçirmiştir. Döneminin oldukça zorlu şartlarına rağmen, Tahtacılar hakkında yazdığı yazılarını, bizzat yaptığı gözlemlerle desteklemiştir. Kapalı bir toplum özelliği gösteren ve yabancılarla iletişim konusunda sır ve gizliliğe çok önem veren bu topluluğa ulaşmak için bazı kişilerin aracılığından istifade etmiştir. Bazı Alevî köylerine, Alevî dedesi sıfatıyla girdiği ve “dede geldi” diye adına kurban kesildiği anlaşılmaktadır.⁶² Bu araştırmalar sırasında dostluk kurduğu kimseler, onun Alevî dedesi olmadığını öğrendikten sonra da iyi ilişkilerini sürdürmüşler, bazıları Yörükân’ın ölümünden sonra yakınlarına başsağlığı dileklerini iletmışlerdir.⁶³

Yörükân, mezheplerin araştırılmasında, tarih araştırmalarında kullanılan yöntemlerin kısmen faydalı olabileceğini, ancak yeterli olamayacağını savunmaktadır. Ona göre çoğunlukla tarihçiler tarafından kullanılan izah tarzı, bir cemiyetin muayyen bir devrini o devre has sebeplerle açıklar. Tarihî usul denilen bu usulden, mezheplerin tedkikinde istifade edilebilir. Şu kadar ki bu, her nevi hadiseyi tamamen izaha kafi gelmez. Örneğin Dürziler’in Hakim Biemrillah’ı ilah edinmelerini sadece o devrin hadiseleriyle incelemek yerine Mısır’da insanların ilahlaştırılması kültürünün geçmişi de bakmak gerekecektir.⁶⁴

Yörükân’a göre bir mezhebin tedkiki için onun muhtelif safhaları için mahiyetiyle münasip muhtelif usuller tatbik edilmelidir. Bunun için bir mezhebi temsil eden şahısları ayrı, o mezhebe mensup olanları ayrı ve o mezhebin tesirleri ayrı usullerle tedkik edilmelidir.⁶⁵

Yörükân’a göre mezhep tamamen hayatın içinde tedkik edilebilir. Tarih boyunca mezhepleri inceleyecek olursak, sadece fikir cereyanı etkili olmadığı görülecektir. Şiilerin İslâm’dan olmayan ayinleri devam ettirmeleri, Türkiye’nin Maturidi mezhebinde olması, sadece fikir cereyanıyla açıklanamaz. İnsanların büyük bir çoğunluğu Maturidi’nin fikirleri bir yana, kim olduğunu bile bilmemektedir. Bunların her biri memleket, istiklal, siyaset ve milliyet gibi muhtelif ictimâî endişelerin tecellileridir.⁶⁶

Mezhep cemiyetin manevî cephesidir. Onda siyasetin, ırkın, muhitin ve eski dinlerin tesiri vardır. Dinde bu derece hususiyet yoktur. Din daha umumdur, muhtelif cemiyetlere intibak ederken kazanmaya mecbur olduğu şekiller, mezhepleri vücuda getirir. Her kavim, bu mefkureyi kendi adetleri ve tesirleri ile, hülâsa ictimâî hayatı ile uyumlu olarak yaşar. İslamiyetin ayrı ayrı kıtalara ilk yayılması anlarında, dini merasim ve itikadların derhal her muhitin icaplarına göre gelişmeler geçirmesinin sebebi budur. Necid’de Vahhabilik, İran’da Babilik’in ortaya çıkışlarını bu yönden düşünebiliriz.⁶⁷ Çölde sadelik, Selefilik-Vahhabilik olmaktadır. İran’da ikide bir zuhur eden bâblar-mehdiler, oralarda ortaya çıkmazlar. Mısırdaki Dürziler’in hükümdarı ilah benimsemeleri ile eski Firavun inancı da benzerlikler taşımaktadır.⁶⁸

Bir dinin esasları ne kadar açık ve sağlam olursa olsun, bir cemiyetten diğerine geçerken yeni muhitin bünyesine intibak eder, galip ve mağlup farkında olmaksızın birbirinden müteessir olur.⁶⁹

Bir mezhebin ve o mezhepteki müesseselerin menşesine çıkmak ve bilhassa bu müesseseleri teşkil eden basit unsurları meydana çıkarmak ve sonra tarih esnasında bunların gelişimini ve bu basit unsurlara yavaş yavaş eklenen diğer unsurları ayırmak gerekir.⁷⁰

Bu suretle yapılan tedkikler, bu gün yaşamakta olan mezheplerde müşahadelere dayanan, tecrübe ve mukayese ile açıklanmış olduğu halde, bu gün yaşamayan ve fakat anane ve adetlerinin büyük bir kısmı bu günkilere

⁶¹ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 205.

⁶² Yörükân, *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, s. 47-48, 106-107; Aydın, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazgılı*, s. 266-7. Onun bu yönteminin özeti, Tahtacılar hakkında uygulaması ve bu uygulamanın başarısı gibi bazı konularda ve sosyoloji çevrelerinin kullandığı bazı yöntemler ile onun bu çabasının mukayeseleri için bkz. Turhan Yörükân’ın (*Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, s. 43 vd.) ilgili dipnottaki değerlendirmeleri.

⁶³ *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, s. 46 ilgili dipnot.

⁶⁴ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 208-9.

⁶⁵ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 196.

⁶⁶ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 198.

⁶⁷ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 198-9.

⁶⁸ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 201.

⁶⁹ *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 13.

⁷⁰ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 216.

intikal etmiş olan eski mezheplerin de aynı ahvel ile tedkiki zaruridir.⁷¹

F - Yörükân'ın Bazı Tespitleri

Yörükân'a göre Allah'ın sıfatlarından kader meselesine, Kur'ân'ın mahlûk olup-olmaması tartışmasından Hz. Ali'nin vasiy olması kabulüne kadar İslam toplumunda ayrılık sebepleri olan hususlar, İslam'dan önce İskenderiyye, Suriye ve Irak'ta ele alınmış konulardır. Eski fikirler yeni kisve altında kendini göstermektedir.⁷²

Kadere iman, Ehl-i Sünnet'in mümeyyiz bir vasfı, ayırdedicî mezhebî bir prensiptir,⁷³ Müslümanlığın ana akidelerinden değildir.⁷⁴ Yörükân'a göre din, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, peygamberlere indirilen kitap-lara ve ahret gününe inanma esasına dayanır. İslam dininin temelleri olan bu esaslara, imanın rükünleri denir.⁷⁵ Ayrıca Yörükân'ın başka yazılarında kadere iman konusunda farklı ifadeleri de yer almaktadır. Yörükân'a göre din bizi kadere inanmakla mükellef tutar, fakat aynı zamanda hürriyet, mesuliyet ve ihtiyara da yer verir.⁷⁶

Yörükân, Şîa'nın ortaya çıkışını, Abdullah İbn Sebe'nin faaliyetlerine bağlamakta ve çıkarılan ayrılığı "Ya-hudiliğin intikamı" olarak değerlendirmektedir.⁷⁷ Ancak Yörükân'a göre bütün bu hadiseler bir müfsid'i menşee olarak göstermek doğru değildir. Zemin her bakımdan hazırlanmıştır.⁷⁸

Şîa'yı ilk defa bir mezhep haline getiren, İmam Zeyd ve oğlu Yahya'dır.⁷⁹

Yörükân'a göre Türkler'in yönetimi ele almalarından sonra farklı mezheplerin ortaya çıkışları azalmıştır. Artık Sünniliğin hakim duruma geldiği bir dönem gelmiştir. Onun "Türk Sünniliği" dediği Mâturidilik teşekkül etmiştir.⁸⁰

Yörükân, Şîa'nın Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail adına nisbetle İsmailiyye diye bilinen kolunun Bektaşilik ile ilgisini kurmaktadır. İsmail'in oğlu Muhammed sekizinci imamdır. Bektaşilik'te de kavukların sekiz dilimli olması-nın, Hacı Bektaş Zaviyesi'nde binaların sekiz imam rumuzunu taşıyan tarzda yapılmasının sebebi budur. *Velâyet-nâmê*'de her fırsatta sekiz imamdan ve sekizinci imamın aşkıdan bahsedilmektedir. Bektaşiliğe oniki imam fikri Safeviler devrinden sonra girmiştir.⁸¹ Baba İshak ve Hacı Bektaş, Bâtunî dâileridir.⁸²

Yörükân, Batıniliği üç devreye ayırmaktadır: Fatımî halifesi Mustansır öncesi ve sonrası, kadîm ve cedid diye ilk iki devreyi oluşturmaktadır. Yörükân, Alamut'un Moğollar tarafından yıkılmasından sonrasına da "Batınilik-te sonuncu devre" demektedir. Ona göre bu devreye "Türk Batıniliği" veya "Anadolu Aleviliği" adı verilebilir. Bu, Alamut'un yıkılmasıyla kaçarak Anadolu'ya sığınan Batıniler tarafından Türkler – çoğunlukla da Türkmenler-arasında faaliyete geçilmesiyle başlayan harekettir. Bu hareketin başladığı tarihlerden sonra mezheplere ve İslam fırkalarına dair yeni eserler yazılmadığı için Anadolu Türk Batıniliği veya Alevilik, tarih sahifeleri ve ilim sahası için karanlıkta kalmıştır.⁸³ Bununla birlikte, Yörükân'a göre İsmailî adı altında Suriye Araplarında ve Hindis-tan'daki Alevilik, benimsenen görüşler bakımından Türk Aleviliğinden farklıdır.⁸⁴ Ayrıca Yörükân'a göre Aleviler, oniki imamın isimlerini ve bir dereceye kadar menkabelerini de bilirler. Mezhepleri de Caferî mezhebidir. Ancak

⁷¹ *Ebü'l-Feth Şehristânî*, s. 220.

⁷² *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 14.

⁷³ *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 31

⁷⁴ *Müslümanlık*, s. 43, 59 ve 21. dipnot.

⁷⁵ Ayrıca Yörükân'a göre İslam ibadetleri, namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek ve hacctektir. İslam'ın buyrukları, yaşamak için çalışmak, ilim tahsil etmek, iyi ahlak ile bezenmek, haramdan sakınmak ve vatani savunmaktır. *Müslümanlık*, s. 9, 41, 43 krş. *İslam Dini Tarihi*, s. 529.

⁷⁶ *Müslümanlık*, s. 62. (ilgili dipnotta Kutlu Bilgi Dergisi'nden naklen). Ayrıca Yörükân'a göre "Çalışma bizden, verme Allah'tan" sözü, kadere imanı tam manasıyla ifade eder. İnsanın gücü yettiği kadar çalıştıktan sonra birtakım hadiseler karşısında âciz kaldığı görülür, böyle hallerde ise kazaya iman insana huzur verir. *Müslümanlık*, s. 60.

⁷⁷ *Müslümanlıkta Dini Tefrika*, s. 12 vd., 23. krş. *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 18, 61.

⁷⁸ *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 63.

⁷⁹ *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 38.

⁸⁰ *Müslümanlıkta Dini Tefrika*, s. 66.

⁸¹ *Müslümanlıkta Dini Tefrika*, s. 40, 108-9.

⁸² *Müslümanlıkta Dini Tefrika*, s. 118.

⁸³ *Müslümanlıkta Dini Tefrika*, s. 125.

⁸⁴ *Şamanizm*, s. 110.

bu mezhebin ne olduğu, itikadlarının neleri çerdığı hakkında bilgileri yoktur.⁸⁵ Anadolu Aleviliğinin İran'daki Şiilikten ibaret olduğu hakkında bir zan vardır. Oniki imam meselesi, Âl-i abâ muhabbeti, bunların İsnâ-âşerîlerden veya Caferîlerden oldukları fikrini vermiştir. Fakat bu zannın hakikatle bir münasebeti yoktur.⁸⁶ Tah-tacılar, İmam Cafer'i (ö. 148/765) Peygamber zamanında yaşamış biri, Şah İsmail'i (ö. 930/1534) de Cafer-i Sa-dık'ın oğlu bilmekte, Nâsır-ı Tusî'yi [Nasîruddîn et-Tusî (ö. 672/1274)] de Cafer-i Sadık'ın talebesi saymaktadır.⁸⁷

Yörükân'ın Aleviler hakkında yaptığı detaylı araştırmalarında dikkat çekici tespitleri vardır. Eski Türklerde oymak beyleri aynı zamanda dinî reis idiler. Alevilerde bu aynen devam etmiştir. Alevilerdeki dedeler, ocaklılar, eski oymak beyleridir.⁸⁸ Ayrıca Yörükân'a göre "cem kelimesi, tamamiyle Türkçe ve hâlis rakı manasınadır." Yörükân, bu isimle bilinen ve icra olunan cem âyinini de aynı anlamda bir terkible manalandırmaktadır.⁸⁹

Yörükân, Şamanlık'ta ibadet ve merasimlerin Türkçe olduğunu ifade ettikten sonra, Alevilik ile Şamanlık arasında bu yönden irtibat kurmaktadır. Ona göre Aleviliğin ve Kızılbaşlığın millî bir Türk tarikatı veya mezhebi olarak telakki edilmesinin sebebi, Alevilikte bütün ayinlerin ve duaların Türkçe olmasıdır. Yörükân'a göre bir millete yabancı bir lisan ile ibadet mecburiyeti marazî bir şeydir. Manasını anlamadığı kelimeler ile tahassüslerini ifade zarureti kadar manasız bir şey olamaz. Hoca ve âlimlerin kendi sultalarını idame ettirmek gayretiyle Müslü-manlığı millileştirmeye matuf ihtiyaca karşı durmaları, farkında olmayarak şiddetle aleyhlerine olmuştur. Müslü-manlığın Türklerde ariyet (iğreti) bir elbise olarak kalmasına sebep olmuştur. Buna mukabil Alevilik tamamen Türklük ile kaynaşmış ve hatta bu mezhep Arnavutlara geçerken Türkçe duaları, ayinleri ve nefesleri ile beraber geçmiştir.⁹⁰ Aynı konuyla ilgili olarak ezan hakkında da Yörükân "ezanın Türkçe okunması Türk camiası için daha uygun" diye yazmaktadır.⁹¹ Benzer şekilde, hutbe de değerlendirilmektedir. Hutbeyi dikkatle dinlemek cumanın şartıdır. Bu sebeple hutbenin cemaatin anlayacağı dilde verilmesi zaruridir. Aksi taktirde hutbe yerini bulmaz.⁹² Buhara fethedildiği zaman Kuteybe, Türkçe namaz kıldırmıştır.⁹³ Ebû Hanife, tekbirin, mazeretsiz, Farsça veya Türkçe anlamıyla söylenmesine cevaz vermiştir. Namaz dualarının, ezanın ve ayetlerin Türkçe okunması caizdir.⁹⁴

Yörükân'a göre Bâtınî ve Alevî dâileri, müslümanlığı yaymamışlardır, hatta müslüman olmuş veya müslümanlığı yeni yeni kabul etmekte olan ülkelerde bir ikilik yaratarak ona kötülük etmişlerdir.⁹⁵ Mesela Sarı Saltuk hakkında bu manada ortaya atılan iddiaların tarihî hakikatle ilgisi yoktur. Yörükân'a göre şeyhlerin irşad etmeleri, kendilerine mürid veya talib kazanmaları, ancak müslüman olmuş küteler arasında söz konusu olabilir. Din neşri ise büsbütün ayrı bir iştir. Nitekim başlıca Türk küteleri müslüman olmuş, Ahmed Yesevî'nin ve halife-lerinin hareketleri ve menkebeleri, bunlar arasında yayılmaya, en az yüz sene sonra başlamıştır.⁹⁶ Ayrıca Yörükân'a göre tasavvuf, İslâm'a Türkler ile girmiştir.⁹⁷

Yörükân'a göre Vehhabiler, bazı esaslarda Selef'ten, bazı esaslarda Ahmed b. Hanbel'den, bazılarında da İbn Teymiyye'den ayrılmış ve ayrıldıkları yerlerde ifrat ve taassub yolunu tutmuşlardır. Bundan dolayı Vehhabiliği, yeni bir mezhep olarak telakki etmek gerekir.⁹⁸

Mâturidî-Eşarî karşılaştırmasında, Yörükân'a göre Mâturidî daha çok aklı kullanmış, bununla birlikte Eşarî'den daha çok Selef'in görüşlerine sadık kalmıştır. Ayrıca Yörükân, Eşâ'ira tabirinin hem Mâturidîleri, hem de Eşarîleri kapsadığını ifade etmektedir. Eş'ariyye ifadesi ise Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin taraftarlarının yolunu göstermekte ve Mâturidî mukabili olarak kullanılmaktadır.⁹⁹ Yörükân'ın deyimiyle İran Selçukluları Eşariliği resmi

⁸⁵ *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 116.

⁸⁶ *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 447.

⁸⁷ *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 248.

⁸⁸ *Şamanizm*, s. 89.

⁸⁹ *Şamanizm*, s. 91 ve 7. dipnot.

⁹⁰ *Şamanizm*, s. 83-4 krş. *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 13 dipnot.

⁹¹ *Müslümanlık*, s. 84 ilgili dipnot.

⁹² *Müslümanlık*, s. 86.

⁹³ *Müslümanlık*, s. 192.

⁹⁴ *Müslümanlık*, s. 193.

⁹⁵ *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 471 ve dipnot.

⁹⁶ *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s. 476 vd.

⁹⁷ *Müslümanlık*, s. 145.

⁹⁸ *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 92.

⁹⁹ *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 119 vd.

mezhep edinmiş, Nizamiye Medreseleri'nde bu mezhebin eserlerinin okutulması, mezhebin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Yörükân, Selçuklular'da ve mezhebinin Mâturidilik olmasına rağmen Osmanlı'da Eşarîlerin eserlerinin medreselerde okunmaya devam edilmiş olmasını garip bulmaktadır.¹⁰⁰

Son olarak veya sonuç olarak, Yörükân'ın belki de bir temennisi sayılması gereken ifadelerini kaydedelim: Artık bu ilim ve medeniyet devrinde müslümanların mezhepleri kaldırmaları, tefrikalara kurban olmamaları lazımdır. Bunun yolu da Kur'ân-ı Kerim ayetlerindeki akidelerle yetinmek,¹⁰¹ mezhep güdücülerin fikirlerini bırakmaktır. Kur'ân, Müslümanların ittifakla kabul ettikleri şephesiz bir kitaptır. Kur'ân'daki esaslara iman farz olduğuna göre, bu suretle Müslümanların birleşmesi hem mümkün hem de gereklidir.¹⁰²

¹⁰⁰ *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s. 122, 172.

¹⁰¹ Yörükân, bu görüşünü pratiğe de dökmüş, sadece başlıklar eklemekle yetinerek, itikâdi konularla ilgili ayetleri bir araya getirerek yayınlamıştır. Önce Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanan bu çalışma için bkz. *Müslümanlık*, s. 206 vd.; *İslam Dini Tarihi*, s. 509 vd.

¹⁰² *Müslümanlık*, s. 168.